

Hogyan változott 1917 megítélése az elmúlt száz évben?

Az 1917-es orosz forradalom megítélése immár száz éve folyamatos és intenzív politikai csatározások terepe. Jelen kötetünkben az esemény jelentőségét nemcsak a korszak három, forradalmilag elkötelezett hívének – Leninnek, Luxemburnak és Trockijnak – a elemzése alapján igyekszünk meghatározni, hanem a forradalom értelmezéséről napjainkban is zajló viták alapján. Alapos, általános elemzéssel szolgálnak a huszadik század egyik kiemelkedő jelentőségű marxista gondolkodójának, Ernest Mandelnek késői írásai, illetve kortársunknak, David Mandel társadalomtörténésznek a forradalom dinamikáját újszerű nézőpontból megvilágító munkái. Bevezetőnkben bemutatjuk, milyen interpretációk születtek az orosz forradalomról az elmúlt száz évben, s közben beszámolunk azokról a folyamatosan zajló, kritikus szemléletű, ám rokonszenvező vitákról és újszerű értelmezésekről, amelyek arra is rámutatnak, hogy a korunkban felmerülő problémákra és kérdésekre a forradalom értelmezése állandó hatást gyakorol.¹

Rég halott barátok kezüket nyújtják felénk

1917-ben egy gyötrelmes utazás négy jó barátot, idealista fiatal újságírókat az Egyesült Államokból Oroszország partjaira sodort. A szörnyűséges világháború alatt összeomlott a monarchista egyeduralkodó több évszázados zsarnoksága. A forradalmi folyamat továbbfejlődött, és ez a négy ember szeretne volna megérteni, mi történik körülötte.

A forradalom azzal kezdődött, hogy a nemzetközi nőnapon, március 8-án (a régi, cári naptár szerint február 23-án) tartott gyűlések „elfajultak”. A petrográdi munkások körében erőteljes tiltakozási hullám indult el, a közkatonák megtagadták a felkelés leverését, mi több, csatlakoztak a tömegekhez. A munkások és a katonák (utób-

biak többségükben egyenruhát viselő parasztok) megszervezték a demokratikus tanácsok – oroszul a *szovjetek* – gyorsan terjeszkedő és egyre fontosabb hálózatát, annak érdekében, hogy erőfeszítéseiket összehangolják. E szervezetek szabadságot (szólásszabadságot és gyülekezési szabadságot, egyenlő jogokat, a munkások jogát szakszervezetek alakítására stb.), békét és kenyeret követeltek, valamint földet az ország teljesen lerongyolódott paraszti többsége számára. A cári birodalom váratlan összeomlását követően konzervatív, liberális és mérsékelt szocialista politikusok sietősen megalakították az *Ideiglenes Kormányt*, hogy kordában tudják tartani a forradalmi folyamatokat és el tudják dönteni, hogyan lehet a „legjobban” eleget tenni a béke, kenyér és föld iránti követelésnek. Az orosz szocialista mozgalom legharciasabb frakciója – a Vlagyimir Iljics Lenin vezette *bolszevikok* – kitartott amellett, hogy a béke, a kenyér és a föld csak akkor biztosítható, ha megdöntik az Ideiglenes Kormányt, és minden politikai hatalmat a szovjetek kezébe adnak. Úgy vélték, ez majd világszerte elindítja a munkásforradalmakat, ami egyben az is jelenti, hogy vége szakad a háborúnak és az imperializmusnak, mindenfajta önkényuralom összeomlik, és megnyílik a kapitalizmusból a szocializmushoz való átmenet útja. Több hónapnyi intenzív tevékenység és tapasztalat után a bolszevikok és szövetségeseik többségre tettek szert a szovjetekben, és véghez vitték 1917 második forradalmát, a november 7-i (a régi naptár szerint október 24-i), széles tömegek által támogatott felkelést.

A négy barát közül elsőként – 1918 októberében – Louise Bryant és Bessie Beatty könyve jelent meg nyomtatásban. Alapos megfigyeléseik és élénk benyomásaik egy évszázad múltán is elemi erővel hatnak az olvasóra.

Louise Bryant könyve, *A Six Months in Red Russia* érezhetően megküzd a tengernyi örvénylő és komplex élmény értelmezésével. „Én, aki szemtanúja lehettem egy új világ hajnalának, töredékes és szétszórt élményeimet csak ámulattal tudom önöknek bemutatni”, írja az olvasóknak. „Úgy érzem magam, mint aki elindult kavicsot keresni, ám gyöngyökre bukkant.” Az általánosan jellemzőt megragadva ezt írja: „A nagy háború nyomában nem maradhatott a világ változatlan... A szocializmus itt van, ha tetszik nekünk, ha nem – ahogyan itt van a nők választójoga is, és minden évvel tovább terjed. Oroszországban a szocialista állam léte befejezett tény.”²

„A forradalom a tömegek vak tiltakozása saját tudatlan államuk ellen,” írja barátónője, Bessie Beatty *The Red Heart of Russia* című könyvében. „A történelmi idő számára ez éppen olyan fontos, mint az

amőba első, ügyetlen erőfeszítései. Íme, az önmagát teremtő ember.” Láthatólag még mindig küzdve az általa tapasztaltak megértésével, így elmélkedik: „Az idő majd kijelöli a világháború, a politikai forradalom és a szocialista forradalom valódi értékét. Mi ezt nem tudjuk megtenni. Túl közel vagyunk a tényekhez, hogy láthassuk az igazságot.” De azonnal hozzá is teszi: „Ha nem vettük volna észre az orosz forradalomban a reményt, olyanok lennénk, mint az a vak ember, aki a napfelkeltét nézi.”³

1921-ben, utolsóként látott napvilágot Albert Rhys Williams könyve: „A forradalmi Oroszország egy amerikai szemével” címmel, amely az ok és az okozat, az objektív és a szubjektív tényezők megértésére törekszik:

Nem a forradalmárok csinálták az orosz forradalmat... Egy évszázadon át Oroszország tehetséges fiai és lányai hevesen tiltakoztak a nép kíméletlen elnyomása ellen. Így lettek belőlük agitátorok... Ám a nép nem lázadt fel... Aztán megjelent a színen a leghatékonyabb agitátor – az ÉHSÉG. Az éhség, ami a gazdasági összeomlásból és a háborúból lépett elő, a vonakodó tömegeket tettekre ösztönözte. A régi, szüette struktúra ellen lázadtak és elsöpörték azt... Igaz, a forradalmárok is kivették a részüket az eseményekből. Nem ők csinálták a forradalmat. De miattuk vezetett a forradalom sikerre. Erőfeszítéseiknek köszönhető, hogy férfiak és asszonyok ezrei felkészülten álltak szemben a tényekkel, rendelkeztek e tényeknek megfelelő programmal, és megvolt az energiájuk is ahhoz, hogy programjukat valóra váltsák.⁴

Az 1919 januárjában megjelent negyedik könyv lett a klasszikus szemtanú-beszámoló. Természetesen John Reed csodálatos könyvről, „A tíz nap, amely megrengette a világot” című műről beszélünk. Lévén a bolsevikok szenvedélyes, elkötelezett híve, hamar csatlakozott a világ kommunista mozgalmához, amelyet a bolsevikok a könyv megjelenésének évében alapítottak. De politikai meggyőződéstől függetlenül aligha akad olyan ember, aki ne értene egyet ezzel a megállapítással: „... mindegy, ki mit gondol a bolsevizmusról, tagadhatatlan tény, hogy az orosz forradalom az emberiség történelmének egyik kiemelkedő eseménye, és a bolsevikok felemelkedése világméretű jelentőségű jelenség.”⁵

Ezek a barátok ma is itt vannak velünk – és nem csak ebben az értelemben. Való igaz, saját megélt tapasztalataikat és a szemtanú

hiteles benyomásait kínálják nekünk arról, hogyan zajlott az emberiség történelmének egyik jelentős eseménye. És bár ők is, illetve ismerőseik is régóta halottak, saját koruk mintázatai és dinamikája, illetve sürgető problémái sokféle formában élnek velünk tovább ma is, a mi korunkban. A tapasztalatok, az eszmék és a sürgető kérdések, amelyekkel igyekeztek megbirkózni, napjainkban is velünk vannak, sokunk számára lényegesek, és ez minden bizonnyal így lesz a jövőben is.

Megerősítés és szembeállítás

Az 1930-as években három kiemelkedően fontos elemzés látott napvilágot. Lev Trockij három kötetes, 1932–1933-ban kiadott „Az orosz forradalom története” című könyvét William H. Chamberlin kétkötetes *The Russian Revolution 1917–1921* című műve követte – mindkettő külföldön, a Szovjetunió területén kívül látott napvilágot. A Szovjetunióban 1938-ban, egy hétkötetes munka egyik köteteként jelent meg a legtekintélyesebb elemzés „A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története – rövid tanfolyam” címmel, amelyet a Központi Bizottság által kinevezett albizottság Joszif Sztálin aktív közreműködésével dolgozott ki.

„Trockij írásai lebilincselők voltak, és a fordító, Max Eastman ... kitűnő munkát végzett”, írta később Carl Manzani, az 1930-as években radikalizálódó amerikai értelmiség tagja. „A bennfentes forradalmár által felidézett részletek lenyűgözőek, de a könyv leginkább azzal ragadott meg, hogy mintapéldája volt a marxista elemzésnek és módszernek. Trockij a forradalmat történelmi kontextusba helyezte, a cári birodalmat mint egészet, mint ellentmondásokkal terhes társadalmat ragadta meg.” Valóban nagyszerű dicséret ez olyasvalakitől, aki a sztálini korszakban lett a kommunista párt egyik szervezője. Nemrégiben a trockistának semmiképp sem nevezhető tudós, Ian Thatcher hasonló véleményt fogalmazott meg: „Trockij összegezte azokat a tényezőket, amelyek 1917 történéseihez vezettek, és elemzése a mai napig érvényesen határozza meg az kutatások irányát ... Az orosz forradalom történetével összevetve a legtöbb »modern« elemzés nem is tűnik olyan nagyon modernnek ... A mű alapvető olvasmány.” Chamberlin, a *Christian Science Monitor* nagyrabecsült újságírója, aki tizenkét évig tudósított Szovjet-Oroszországból, és a szovjet rendszer feltétel nélküli támogatójából annak konzervatív

bírálója lett, mindvégig arra törekedett, hogy elemzéseiben kiegyensúlyozott maradjon. Könyveit a későbbi kutatók is – Sheila Fitzpatrick megfogalmazása szerint – „a forradalom és a polgárháború mindmáig legszínvonalasabb, összegző művének” tekintik. Mind Trockij, mind Chamberlin beszámolója elsődleges forrásokból és a résztvevők visszaemlékezéseiből táplálkozik, és mindkettő egybecsengett John Reed, Louise Bryant, Albert Rhys Williams és Bessy Beatty évekkorábban született beszámolóival.⁶

Sztálin és munkatársainak kötete – a fentiekkel szöges ellentétben – olyan lényeges elemeket tartalmazott, amelyek kimaradtak a négy amerikai barát beszámolóiból. Így például egyikük sem említette Sztálin nevét, míg *A rövid tanfolyam* arról írt, hogy 1917-ben Lenin különösen is megbízott „Petrográdban közeli kollégáiban és tanítványaiban: Sztálinban, Szverdlovban, Molotovban, Ordzonikidzében,” és hogy a bolsevik Központi Bizottság „megválasztott egy pártközpontot Sztálin elvtárral az élén, amely azután a felkelést irányította.” Mi több, a műben az olvasható, hogy azok, akiket a mi szemtanúink Lenin legközelebbi elvtársainak tekintettek, valójában ellenségei voltak, továbbá hogy „a bolsevikok leverték a párton belül a kapitulációt támogatók – Zinovjev, Kamenyev, Rikov, Buharin, Trockij és Pjatakov – azon kísérleteit, hogy a pártot eltérítsék a szocialista forradalom útjáról.” Ugyanebben az időszakban a Kommunista Internacionálé főtitkára, Georgij Dimitrov azt magyarázta a kommunistáknak és másoknak szerte a világon, hogy „a tömegeket... eredeti marxista, leninista-marxista, leninista-sztálini szellemben kell felvilágosítani”, egységesen mozgósítani kell „a nemzetközi proletariátust... a fasizmus trockista ügynökei ellen”, és fel kell ismerni, hogy a világpolitikában „történelmi választóvonal” húzódik, annak megfelelően, hogy az ember „hogyan viszonyul a Szovjetunióhoz, amely már húsz éve kitartón, fáradhatatlanul küzd ellenségei ellen a munkásosztály diktatúrája és a sztálini alkotmány alapján, Lenin és Sztálin pártjának vezetésével.” *A rövid tanfolyam* azzal a céllal készült, hogy beteljesítse ezt a feladatot.⁷

Az 1940-es évek végétől az 1960-as évekig napvilágot látott hidegháborús, antikommunista szellemben írott művek ugyancsak különböznek John Reed és barátai korai beszámolóitól, illetve nagyon is hasonlítanak *A rövid tanfolyam* interpretációjára: ezek is Lenin és Sztálin egységes fellépését hangsúlyozzák. Bertram D. Wolfe, az Egyesült Államok Külügyminisztériumában dolgozó meggyőződéses antikommunista elsőként fogalmazta meg jellegzetes folytonossági el-

méletét. „Amikor 1953-ban Sztálin meghalt, a bolsevizmus ötven éves volt. A bolsevizmusnak a szervezet jelentőségéről, a centralizációról és az élcsapat vagy elit gyámságáról vagy diktatúrájáról vallott sajátos nézetei Lenin 1902-es programadó írásaihoz vezethetők vissza”, írja Wolfe. „A bolsevizmus elkülönült mechanizmusáról és a tekintélyelvű ellenőrzésről alkotott nézetei ... 1903-ból datálódnak.” Wolfe szerint, a Lenin írásai és a Sztálin halála között eltelt ötven év során a „bolsevizmusnak két tekintélyelvű vezetője volt” – Lenin és Sztálin. Wolfe e gondolatmenetének sok követője akadt. „A sztálinizmust lehetséges és szükséges is úgy meghatározni, mint közvetlenül a leninizmusból eredeztethető gondolkodás- és cselekvésmódot”, állította Alfred G. Meyer. „A mód, ahogyan Sztálin a korszak világára tekintett, továbbá fennen hangoztatott céljai, másokkal együtt vagy egyedül véghezvitt döntései, a kommunista állam előtt álló feladatokkal kapcsolatos koncepciója – ezek és még számos egyéb jellegzetesség – mindmind maradéktalanul leninista.” Robert V. Daniels „a trockistákat” „Sztálinnal és Lenin közvetlenebb követőivel” szembeállítva, arra a következtetésre jut, hogy a „sztálinizmus a leninizmus egyenes leszármazottja két, meghatározó szempontból is: felkészített egy csoportot arra, hogy bármikor készek legyenek erőszakot és hatalmat gyakorolni bármilyen akadály legyőzése érdekében, és arra is kiképezte őket, hogy az azonnali siker és a mozgalom biztonsága érdekében bármilyen gyakorlati, közvetlen megoldást elfogadjanak.” Walt Whitman Rostow egyetértett ezzel: „Lenin úgy határozott ... , hogy rendőrállami diktatúrára alapozza hatalmát”, és „Sztálin, aki készséggel elfogadta a rendőrállami diktatúra alapozott hatalmat, ijesztően totalitáriánus módszerekkel, radikálisan megváltoztatta a társadalmi hangulatot.”⁸

A sztálinista és a hidegháborús, antikommunista értelemezésekkel élesen szemben áll két kimagasló jelentőségű kutató állásfoglalása, akiknek az orosz forradalommal kapcsolatos nézetei közel állnak John Reed és barátainak interpretációjához, és többé-kevésbé egybeesnek Trockij és Chamberlin megközelítésével. E két tudós E. H. Carr és Isaack Deutcher. A brit elithez tartozó, önálló gondolkodású Carr diplomatakarrierjét és a *London Times*-ban betöltött szerkesztői állását hátrahagyva, számos nagyszerű életrajzi és történelmi tanulmányt írt nagyjából-egészében Oroszország témakörére fókuszálva. Deutcher ezzel ellentétben lengyel származású „nem zsidó” zsidó volt, aki meglehetősen szerény környezetből indult. A korai kommunista mozgalomban aktivistaként vett részt, majd a sztálini korrupció elleni tiltakozásul trockista lett. Az 1930-as évek végén elüldözték szülőföld-

jéről, elhagyta a forradalmi mozgalmat is, majd ragyogó tehetségű, angol nyelvű újságíró lett. Deutcher vaskos könyvben írta meg Sztálin életrajzát, majd Trockij életéről három kötetes művet írt, amelyben – sokféle módszerrel és nagy erudícióval – a történelmi tényeket rendszerbe állította és gondolatébresztő interpretációkkal szolgált. Carr monumentális, magas intellektuális színvonalon megírt, 14 kötetes *History of Soviet Russia* című művének első három kötete a bolsevik forradalom aprólékos leírását adja intézménytörténeti nézőpontból.⁹

Kitűnően megvilágítja jelentőségüket az a tény, hogy Carrt is, Deutschert is heves támadások érték mindkét hidegháborús ellenfél részéről, hiszen az orosz forradalommal foglalkozó tudósok előtt lényeges új terepet nyitottak meg. Mások – igaz, kissé más nézőpontból, de alapos kutatómunkával és jelentős intellektuális bátorsággal – tovább növelték az elemzés terepét, az 1970-es években publikált komoly, fontos munkákkal. Robert C. Tucker gondoskodott arról, hogy az angol nyelven olvasó diákok és kutatók könnyen hozzáférhesenek Lenin, illetve Marx és Engels írásainak hiteles gyűjteményéhez, akárcsak Sztálin tényleges szerepének és jelentőségének tisztább megértéséhez is.¹⁰ Egyik tanítványa, Stephen Cohen meghatározó szerepet játszott abban, hogy közelebb kerülhessünk a bolsevizmus megértéséhez, amikor úttörő jelentőségű Nyikolaj Buharin-életrajzát megjelentette. Hasonló módon, de elemzését szélesebb történelmi perspektívába állítva, járult hozzá a Szovjetunió létrejöttének történelmi hátterét feltérképező Moshe Lewin (a szerző sok évig élt a Szovjetunióban),¹¹ Leopold Haimson, Alexander Dallin, Israel Getzler és Alexander Rabinowitch is. Ezekre a szerzőkre erős hatást gyakorolt az orosz szocializmusnak és a marxizmusnak az emigráns mensevikek körében létező irányzata, akik a szovjet történelmi kutatások újabb területét nyitották meg,¹² más kutatókhoz hasonlóan: itt Paul Avrich és Teodor Shanin tevékenységét emeljük ki; az ő szemléletmódjukat az orosz anarchizmus és populizmus gazdag hagyományai termékenyítették meg.¹³

Az 1960-as és '70-es években az egyetemi hallgatóság körében a „kapitalista Nyugaton” (az Egyesült Államokban, Kanadában és Nagy-Britanniában) kialakult és széles körben tapasztalt szellemi pezsgés hatására, izgalmas, újszerű munkák robbantak be a szellemi életbe. Köztük talán a legfontosabb, Ronald G. Suny megtermékenyítő hatású esszéje, *Toward a Social History of the October Revolution* címmel, a tekintélyes *American Historical Review*-ban jelent meg. Fiatalabb kutatók, akik kitűnően beszéltek oroszul és gyakorta új forrásokhoz

is hozzáfértek, az orosz munkásosztály szerepének középpontba állításával elemezték az eseményeket, többek között maga Suny, továbbá Victoria Bonnell, Laura Engelstein, Rose Glickman, Tsuyoshi Hasegawa, Diane Koenker, David Mandel, Donald J. Raleigh, William Rosenberg, Steven A. Smith, Rex A. Wade, Reginald Zelnik és mások, például a mensevik befolyás alatt álló Leopold Haimson és Alexander Rabinowitch. Gondosan megszerkesztett és népszerűsített művek, így például W. Bruce Lincoln trilógiája (*In War's Dark Shadow; Passage Through Armageddon; Red Victory*) széles körben váltak ismertté, s köztük volt egy kiemelkedő esszégyűjtemény is, az 1997-ben megjelent *Critical Companion to the Russian Revolution 1914–1921*. Egészében véve, ez a lenyűgöző munka újra hitelesítette azokat a történeteket, amelyeket John Reed, Louise Bryant, Albert Rhys Williams, Bessie Beatty, Leon Trockij és William H. Chamberlin mutattak be a kezdeti években.¹⁴

Cseppet sem meglepő, hogy ezekre a fejleményekre erőteljes konzervatív ellencsapás volt válasz, aminek jelentős ösztönzést adott a „kommunizmus összeomlása,” azaz a Kelet-Európában és a Szovjetunióban 1989–91-ben végbement események. A jobboldal diadalittas fellépéséhez a Ronald Reagan és Margaret Thatcher nevével fémjelzett, látszólag fékezhetetlen és megmásíthatatlan neo-liberális forradalom kórusa csatlakozott. Régi vágású, hidegháborús antikommunisták, mint például Martin Malia és különösképpen Richard Pipes terjedelmes, ellenséges hangvételű, „új” értelmezéseket publikáltak az orosz forradalomról, amelyek egyszerűen nem vettek tudomást mindazon kutatók munkáiról, akiknek nézetei konzervatív interpretációiktól eltértek. Ezek az elképesztően vastag kötetek „mesterműveknek” kijáró elismerést kaptak, mondván, végre olvashatók a valóságot hűen tükröző művek. Kicsivel később csatlakoztak ezekhez a szerzőkhöz a Szovjetunióban szocializálódott, korábbi kommunista történetek, akik ekkorra már antikommunista karrieristákká avansáltak (így például Dmitrij Volkogonov és Alekszander Jakovlev), hogy aztán felsorakozzanak melléjük a korábban radikális, de mostanra kiábrándult nyugati kutatók, akiknek *A kommunizmus fekete könyvét* köszönhetjük. Mindehhez társult még a kitűnően finanszírozott hírvetés, és a „na, most, végre ki lehet mondani” túlfeszített élménye, s mindez azt a benyomást keltette, hogy ezektől eltérő nézet egyszerűen nem létezhet.¹⁵

A két szélső álláspont közötti terepet a kutatók egy újabb csoportja foglalta el, akik a hidegháború időszakának felfokozottságát (az egyik

vagy másik oldalát, illetve egyes esetekben akár mindkettőét) felidéző nézőpontot párosítottak az újabb társadalomtörténet eredményeinek felhasználásával. Így például Sheila Fitzpatrick és J. Arch Getty komoly erőfeszítéseket tett Sztálin és a sztálinizmus „objektívabb” értékelése érdekében, és e munka során olyan szemlélettel és magyarázatokkal állnak elő, amelyek kétségkívül megfontolásra alkalmasak. „Sztálin nem kezdeményezte és nem is ellenőrizte a párton belül és az országban zajló eseményeket”, állítja Getty. „Ha egy nap 24 óráját elosztjuk azon dolgok számával, amelyekért ő viselte a felelősséget, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy szerepe sok területen aligha lehetett több alkalomszerű beavatkozásnál, noszogatásnál, fenyegetésnél vagy kiigazításnál.” Aligha állhatott ő, az *ördögi zseni* (vagy a *jótevő génius*) minden lényeges dolog mögött – tevékenységét csak akkor lehet helyesen értékelni, ha szerepét ama komplex politikai és társadalmi struktúrák kontextusába helyezzük, amelyek között működött. Getty következtése így hangzik: „Végrehajtó volt, és a valóság arra kényszerítette, hogy alárendeltjeire ruházza át a hatalmat, és ezek mindegyikének megvolt a saját véleménye, klientúrája és érdekei.”¹⁶

Am szemléletmódjunktól az is következik, hogy egyfajta lényegi megfelelést látnak Lenin és Sztálin között. Getty szerint, Sztálint és az elnyomó rezsimjét alkotó struktúrákat részben „az intolerancia, az ellenzékkel szembeni fanatikus egység és az erőszak alkalmazásának bolsevik hagyománya” hívta életre. Fitzpatrick szerint, Sztálin (és Lenin) jellemző politikai vonásai olyan természetűek, amelyek korántsem csak a bolsevizmusra érvényesek. „Minden forradalmár lelkes, fanatikus,” írja. „Egyikük sem tűri az ellenvélményt, képtelenek a kompromisszumokra, a nagy, távoli célok megbabonázzák őket, s mind erőszakos, gyanakvó és destruktív.”¹⁷

Az orosz forradalommal foglalkozó más, jelentős kutatók műveiben is felbukkannak ennek a nézetnek különböző megfogalmazásai, így például Orlando Figes írásaiban is, aki társadalomtörténeti mozaikkal támaszja alá álláspontját. Figes a jobb világért folytatott harcot olyan „kísérletnek” ábrázolja, amely „szörnyűségesen elfajult, de ennek nem annyira vezetőinek rosszindulata volt az oka, hiszen többségük a legtisztább ideálokkal indult a küzdelembe, hanem az, hogy maguk az ideálok megvalósíthatatlanok voltak.” A bolsevik értelmiségieknek „saját idealizált elképzelésük volt arról, milyeneknek is kell a munkásoknak lenniük,” ezért céljaik eleve kudarcra voltak ítélve, mert „a munkások valódi hajlamaik alapján legfőlőbb a varietét meg a vodkát értették.” A munkásosztály mozgósításáért folytatott harc,

amelynek során megragadják a politikai hatalmat és ragyogó szocialista demokráciát teremtenek, Figes összegzése szerint, „kezdetből bukásra volt ítélve: Bármilyen nagy is az állam, az embereket nem teheti sem egyenlőkké, sem jobb emberekké.”¹⁸

Bőségesen állnak rendelkezésünkre munkásszarmazású aktivisták életrajzai és önéletrajzai, amelyek ellentmondanak a Figes által vázolt, varieté- és vodkakedvelő sztereotípiának; elég, ha csak a német August Bebel, a francia Louise Michel, a brit J. Keir Hardie, az amerikai „anya,” Mary Jones, az orosz Alkszandr Sljapnyikov és még számos más forradalmár életútjára gondolunk, akár az említett, akár más országokban.¹⁹ Amint az már az orosz forradalommal foglalkozó, korábbi társadalomtörténeti művekből is nyilvánvalóan kiolvasható (és sokunk megélt tapasztalatai is igazolják): a munkásosztály olyan hatalmas embercsoport, amelyben az azonosságtudatnak, az ideológiának, a készletésnek és az ízlésnek a legváltozatosabb formái jelenek. Ahogyan nem állja meg a helyét az az utalás sem, hogy az orosz forradalmat lehetséges volna úgy magyarázni, hogy ábrándos, fellegekben járó értelmiségiek ellenőrzésük alá vonják az államot, azzal a céllal, hogy valamilyen módon mindenkit „egyenlőkké vagy jobb emberekké” tegyenek (noha persze a forradalmárok szeme előtt bizonyosan olyan társadalom képe lebegett, amely mindenkinek egyenlő jogokat és jobb életet biztosít – ami, mondanunk sem kell, egészen más, messzemenő, gyakorlati cél, olyan, amiért érdemes küzdeni). [...]

A fent említetteken kívül természetesen sok könyv foglalkozott a forradalmi tapasztalat különféle aspektusaival, és még sokféle ténybeli és interpretációs kérdéssel kell megbirkóznunk. Azok számára, akiket foglalkoztat az, hogyan történtek valójában az események, és különösen is érdekli őket, hogyan is zajlottak a forradalmak (akár azért is, mert szeretnék saját forradalmukat megvívni), rendkívül fontos a fentiekhez hasonló, a történelem megértéséért folyó további „küzdelem” – és ehhez fogunk most visszatérni.

Felkelések sorozata

Rex Wade olyan frappánsan összegezte az orosz forradalom komplexitását, hogy érdemes teljes terjedelmében idéznünk:

Az 1917-es orosz forradalom egyidejű és egymást átfedő forradalmak sorozata volt: népi felkelés a régi rendszer ellen; a munkásság

forradalma a régi ipari és társadalmi rend terhei ellen; a katonák felkelése a katonai szolgálat régi rendszere, majd a háború [az I. világháború] ellen; a paraszti forradalom a földért és a saját életük feletti ellenőrzés megszerzése érdekében; egyes középosztályhoz tartozó csoportok küzdelme a polgárjogokért és az alkotmányos parlamenti rendszerért; a nem orosz nemzetiségek forradalma a polgárjogokért és az önrendelkezésért; a lakosság többségének lázadása a háború és a láthatólag végnélküli mézárulás ellen. Az emberek küzdöttek továbbá az eltérő kulturális célokért, a nők jogaiért, a nemzetiségek küzdöttek egymás ellen, az etnikai vagy vallási csoportok körében harc folyt a dominanciáért, illetve harc folyt a poilikai pártok között és az egyes pártokon belül, és harc zajlott a végtelenül sokféle kisebb és nagyobb jelentőségű törekvés beteljesítéséért. Ezek a különböző forradalmak és csoportok közötti harcok a politikai átrendeződés és instabilitás, a növekvő társadalmi anarchia, a gazdasági összeomlás és a folytatódó világháború általános kontextusába ágyazódtak bele. Mind hozzájárultak a forradalom életerejéhez és a káosz általános érzetéhez, ami 1917-ben olyan gyakran erőt vett az embereken. Az 1917-es forradalom káprázató sebességgel sodorta végig Oroszországot a liberális, mérsékelt szocialista és azután a radikális szocialista fázisokon, hogy végül az orosz, sőt, az európai politikai paletta szélsőbaloldalát juttassa hatalomba. Hasonlóan erős sodrású társadalmi forradalom kísérte a gyors politikai mozgalmat. És mindez döbbenetesen rövid időbe tömörítve, kevesebb, mint egy év alatt zajlott le.²⁰

A fentiek számtalan, figyelemre méltó kérdést vetnek fel. Elég, ha csak néhány fontosabb kérdést kiemelünk:

1. Pusztán a munkásosztály foglalkozási komplexitását és az ebből következő tudatosság számos, eltérő megnyilvánulását tekintve, miben állt az a társadalmi realitás és az erre épülő tudatosság, amelyre Wade úgy utal, mint „a munkásság forradalma a régi ipari és társadalmi rend terhei ellen”?

2. Miben állt az etnikai/nemzeti elnyomás, a nők elnyomása, az osztályalapú elnyomás összjátéka (amelyet ma egyes kutatók „összetorlódásnak” neveznek) az 1917-es Oroszország társadalmi valóságában?

3. Miben állt az ilyen „összetorlódásnak”²¹ az értelmezése (vagy miyenek különböző, esetleg eltérő értelmezések léteztek) a bolsevikok

körében, és a gyakorlatban ezek hogyan tudtak megnyilvánulni, vagy ellenkezőleg, hogyan nem tudtak megnyilvánulni?

Az orosz marxisták számára természetesen a *munkásosztály* volt a kulcsfogalom – gyakorlati és elméleti okokból egyaránt. Klasszikus elemzésében Joseph Freeman megállapítja: „A munkásosztály növekedése olyan gyorsan ment végbe, hogy 1897 és 1913 között a bérből élők száma a népszámlálásba bevont iparágakban 70%-kal, míg a házi- és kézműiparban 50%-kal nőtt.” Rex Wade hangsúlyozza, hogy „a forradalom történetének központi szereplői, a forradalom fejlődésének minden szakaszában kulcsfontosságú tényezői a városi, különösen pedig az ipari munkások voltak ... A forradalom az ipari munkások tüntetéseként indult, és a munkásság soha sem mondott le vezető szerepéről az 1917-es politikai és társadalmi forradalomban. Ha eredeti céljaikat nem sikerült kivívniuk, akkor hatékonyan továbblendítették a forradalom menetét – az eredeti célok pedig nélkülük biztosan nem teljesültek volna, legalábbis nem teljesen.”²²

A munkásosztálynak és a munkásosztály öntudatának bonyolult természetére már utaltunk. Ennek egyik aspektusát jelentik a foglalkozási ágakból adódó különbségek. A nyomdai munkásokat általában higgadtabbnak tekintették, a bányászokat ezzel szemben harciasabbnak, a szakmunkásokat (például a fémipari munkásokat) politikailag képzetebbnak, mint a szakképzetleneket (például a textilipari munkásokat). Sok munkás tudatosságát és mentalitását a korábbi tapasztalatok hatották át, amelyek a paraszti világgal fenntartott folyamatos kapcsolatból táplálkoztak; a tősgyökeres városiak általában lenéztek a falvakból nem sokkal korábban érkezett, újdonsült munkásokat, s időnként szakadék támadt a munkások idősebb és fiatalabb generációi között stb.²³

Wade beszámol arról, hogy „bár saját gazdasági, munkahelyi és személyes körülményeik jelentették számukra a legégetőbb problémákat, a munkásokat ezeknél tágabb politikai problémák is mozgatták.” A sűrű szervezeti hálózat – azaz a szakszervezetek, a gyári bizottságok, a helyi és a kerületi szovjetek, a legkülönbözőbb típusú kulturális és önszervező csoportok, a munkásmilíciák osztagai stb. – arra szolgált, hogy a munkások „újonnan megtalált szabadságuk és hatalmuk révén önmaguk és családjuk életét jobbra tehessek.” A gyárak falain kívül dolgozó, korábban szervezetlen elemek – taxisofőrök, mosdai dolgozók, fürdőházi munkások, pincérek, pékek, borbélyok, kiskereskedelmi dolgozók, alacsonyabb státuszú fehérgallérosok – mint például irodai alkalmazottak és általános iskolai tanítók – most mindannyian

a munkásosztályhoz, a szakszervezetekhez tartozóknak tekintették magukat, és képviselőiket elküldték a szovjetekbe.²⁴

Az a kérdés, hogy ki tartozik a munkásosztályhoz és ki nem, és ki tekinti önmagát odatartozónak, sok szempontból bonyolultnak bizonyult. Az alapvető marxista meghatározás – proletár az, aki munkaerejét megélhetése biztosítása érdekében eladja egy munkaadónak – a kontextustól függően másodlagos jelentőségű azokhoz a kritériumokhoz képest, hogy vajon az illetőnek van-e valami végzettsége (és ezért bizonyos szempontból az értelmiséghez tartozónak tekinthető-e), vagy hogy gyárban vagy valamivel „finomabb” helyen dolgozik. Leopold Haimson az 1905-ös forradalmi felkelésben részt vevő gyógyszerári dolgozók példáját elemzi, akik létrehozták saját szakszervezetüket – ahogyan azt a legkülönbözőbb munkahelyeken dolgozók tették –, de aztán azzal a problémával szembesültek, hogy ők, mint gyógyszerári asszisztensek, magukat „munkásoknak” tekintsék-e (ami az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt túlnyomóan munkásokból álló csoportjába tagozza be őket) vagy „értelmiségieknek” (akkor viszont a „burzsoá-liberális” Szakszervezeti Szövetség diplomás csoportjába kerülnek). 1905 és 1917 között, mondja Haimson, különféle munkásrétegeket „vagylagosan az osztálytudatos proletariárushoz” vagy valamelyik másik, ettől eltérő kategóriába sorolták (jobban mondva, tagolták szét), ami erősen meghatározta az érintettek politikai elkötelezettségét.²⁵

Aztán problémát jelentett még az is, hogyan keresztezte egymást az osztályhoz tartozás és az osztálytudat, illetve az etnicitás vagy a nemzetiség és a nemi hovatartozás.

A cári Oroszország, ez a hatalmas birodalom hirhedten „a népek börtöne” volt, ahol a nagyorosz sovinizmus összekapcsolódott az uralkodó elitnek azzal a szívós igyekezetével, hogy a lehető legtöbb (anyagi) hasznot facsarják ki a leigázott társadalmi osztályokból. Ebben a helyzetben az etnikai és nemzeti megosztottságoknak jellemző sajátosságuk, hogy az osztályt sokféle előítélet, „vakfolt” és sérelmek hatják át (a nyelvi vagy egyéb kulturális különbségekről nem is beszélve), ami megosztja a munkásokat, és kedvezőtlen, komplex hatást gyakorol az osztálytudatra és az osztályharcra. Ilyen helyzetben könnyen lehet súlyos hibákat elkövetni – ez meg is történt –, ugyanakkor újfajta látásmód is kialakulhat, és a korábbi álláspont kiigazítása jelentős, új lehetőségeket nyithat meg. Sok tanulással jár (a tudósokat és az aktivistákat még sok felfedezésre váró jelenség, esemény várja), ha elemezzük, hogyan vezetett a forradalmi harc 1917-hez, milyen

szerpet játszottak a régi orosz rendszer megdöntésében a nemzeti és az etnikai küzdelmek, illetve közelebb kerülhetünk az új forradalmi rendszer későbbi politikájának megértéséhez is.²⁶

Nem kevésbé bonyolult és időnként ugyancsak érzékeny terepet jelentett „a nőkérdés”. A komplexitás egyik alkotóelemét itt is a „feltorlódás” adta – aligha lehetséges a nőkérdéssel úgy foglalkozni, hogy elvonatkoztatjuk számos más identitástól: vidéki vagy városi környezetben él-e az adott személy, arisztokrata, paraszt, polgár, „értelmiségi”, fehérgalléros munkás, gyári munkás, része-e egyik vagy másik etnikai közösségnek stb.²⁷

Akárcsak a „nemezeti kérdés” esetében, akadtak marxisták – beleértve a bolsevikokat is –, akik hajlottak arra, hogy mérsékelt és szektás álláspontra helyezkedjenek: a munkásosztály által megvívott, eljövendő szocialista forradalom minden rossz dolognak – a nők elnyomását vagy a nemzetek és az etnikai csoportok alávettségét is beleértve – véget vet majd, és az elnyomás effajta formái elleni párhuzamos harcok csak megosztanak a munkásságot és elterelnék őket az osztályharctól és elsődleges feladatuktól: a kapitalizmus megdöntésétől. Ez a logika abban az értelemben is kényelmes, hogy, úgymond, elkerülhető, hogy rossz érzést keltsünk a férfi (vagy a többségében orosz) munkások és elvtársak körében, és ugyanakkor a nőket (vagy egyéb elnyomott csoportokat) is „a helyükön tudjuk tartani.”²⁸

Ám ez a harci kedvet meglehetősen legyengítő konzervativizmus sem fedti el azt, amiben még a kritikus szemléletű történészek is általában egyetértenek: a bolsevikok sokkal elkötelezettebben harcoltak a nők felszabadításán, mint a többi baloldali csoport, és Lenin sok elvtársánál hamarabb támogatta ezt a munkát. Igaz, bizonyos óvatosság és talán szégyenlősség akadályozta meg abban, hogy az Alexandra Kolontaj és Inessa Armand által megfogalmazott, jóval radikálisabb célokkal is azonosuljon. A tény azonban tény marad: az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt a kezdetektől fogva – Marx, Engels és August Bebel példáját követve –, Barbara Evans Clements szavaival: „jó minősítést szerzett a nőkérdésben” (a szavazati jog, az egyenlő polgárjogok, az oktatáshoz való jog, a munkajog, a munkában a nőknek biztosított speciális szükségletek terén, beleértve a szülési segílyt és a gyerekek napközis ellátását), és „nyilvánosan elítélte a szexizmust, ami pedig az európai politikusok körében bevett szokás volt a huszadik század elején..., s ezzel lehetővé tette nőtagjainak, hogy jelentős közéleti szerepre és személyes szabadságra tegyenek szert.”²⁹

Míg a bolsevik nők teljes erővel elítélték a „burzsoá feminizmust”, saját elvtársaikat (többnyire férfiakat, de nőket is) is gyakran rá kellett venniük arra, hogy teljes meggyőződéssel végezzék a munkásnők körében az agitációt, a felvilágosító és szervező munkát. 1917-ben a hatalomért folytatott politikai harcot, Richard Stites szerint, „döntően férfiak irányították, és túlnyomó részt ők alkották a harci szervezeteket is: a kormányt, a pártokat, a szovjeteket, a parasztszövetségeket, a nemzeti szervezeteket, a szövetségüket, az iparvállalatokat és szakszervezeteket”, ugyanakkor idéz egy pamfletet is, amelyben Alexandra Kollontaj kitart amellett, hogy „forradalmunkban a munkás- és parasztnők... aktív és jelentős szerepet játszottak.” Mindkét megállapítás igazolható. A mély patriarchális hagyományok, illetve az orosz (és európai) kultúrában tapasztalt férfidominancia természetesen minden szinten kifejeződött. De ahogyan Rex Wade megállapítja, „a nők korábban soha nem tapasztalt számban és sokféle szerepben léptek a közélet és politika színterére”, ez pedig annak a következménye, hogy az I. világháború során országosan a gyárakban dolgozó nők száma 25%-ról 43%-ra nőtt az ipari munkásság körében, a moszkvai körzetben például az összes textilipari munkás 60%-át ők alkották. „A katonai vereségek, a gazdasági összeomlás és az egekbe szökő árak sok nőt vontak be a romló körülmények ellen tiltakozó, szórványos sztrájkokba”, írja Gail Warshofsky Lapidus, és – ahogy Wade fogalmaz – a nők „szavaztak az országos választásokon és részt vettek a gyári bizottságok, a szovjetek és a szakszervezetek vezetőinek kiválasztásában. Néhányan ezekben a szervezetekben és a városi tanácsokban mint küldöttek is részt vállaltak. Ezrek vettek részt azoknak a gazdasági, társadalmi és kulturális szervezeteknek a munkájában, amelyek a forradalmas évben Oroszország-szerte megalakultak.” És érdemes felidézni azt a tényt is, amelyet Lapidus hangsúlyoz: „A nemzetközi nőnapon a textilgyári munkásnők által kirobbantott tömegsztrájk volt a kezdőpontja annak a folyamatnak, amely az 1917 februári forradalomban érte el tetőfokát.”³⁰

A forradalmi párt

Az orosz forradalom létrehozásában alapvető szerepe volt annak a kölcsönhatásnak, amely egyfelől a minden rendű és rangú, széles munkás- és paraszttömegek, másfelől a forradalmár értelemszerűen és aktivisták alkotta, túlnyomó részt a munkásosztályra támaszkodó

és marxista ideológiát képviselő szervezet között jött létre. Ez utóbbi a Vlagyimir Iljics Uljanov (vagy ahogy a világ ismeri: Lenin) vezette Oroszországi Szociáldemokrata (*Bolsevik*) Munkáspárt volt. Mind a sztálinista, mind a hidegháborús, antikommunista Lenin-értelmezések szerint, Lenin szigorúan szervezett, elitista, tekintélyelvű, a maga (a sztálinisták szerint makulátlan, az antikommunista interpretáció szerint, mélységesen romlott) személyiségének megfelelő „új típusú pártot” épített ki fokozatosan. Ennek a figurának a negatív képmását, a kommunizmus bukását követően, Robert Service „Lenin – Egy forradalmár életrajza” című könyve keltette életre. Ezt a képmást, amely teljességgel összeegyeztethetetlen John Reed és barátai, Trockij és Chamberlin és sok későbbi kutató (Carr, Deutcher, Lewin, Cohen) Lenin-portréjával, Lars Lih nemrégiben publikált könyvében következetesen lerombolta. Lih aprólékos elemzése feltárja Lenin és elvtársai tevékenységét és gondolkodását a bolsevizmus legkorábbi korszakában – a vastag kötet *Lenin Rediscovered* címmel jelent meg–, illetve *Lenin* című, tömör és kitűnő életrajzi munkájában.³¹

Lih hasonló kiindulópontú Lenin-portréja mellett megemlítiük Paul Le Blanc *Lenin and the Revolutionary Party* című könyvét, amely Lenin pártját alapvetően demokratikus közösségnek ábrázolja, nem pedig egy személy szervezeti diktatúrájának. Valóban nehéz másképpen tekinteni a Lih és Le Blanc által felvázolt szervezetre, ha nem akarjuk figyelmen kívül hagyni azt a fentebb említettényt, hogy 1917 forradalma számos, összetett célokért folytatott felkelésből állt össze, hiszen csak így lehetett képes az 1917. októberi események kivitelezésére. Ezt erősítik meg a közvetlen szemtanúk és azok a résztvevők is, akik később szakítottak a bolsevikokkal, lásd Eduard M. Dune *Notes of a Red Guard* és Victor Serge *One Year of the Russian Revolution* című könyveit. Lih is hangsúlyozza, hogy Lenin nem gondolt arra, hogy „új típusú pártot” épít, és megemlíti, hogy ebben a nagy Német Szociáldemokrata Párt példáját követte, amelynek meghatározó teoretikusa, Karl Kautsky a szocializmust és a demokráciát egymástól elválaszthatatlannak tekintette. Lih utal arra, hogy Lenin szemléletmódja 1914 előtt alapvetően megegyezett Kautsky álláspontjával (1914 után Lenin azzal vádolta Kautskyt, hogy elárulta közös forradalmi távlatokat). És ha a kutatások szerint jelentős átfedés mutatkozott is Lenin és Kautsky nézeteiben, Krausz Tamás, Alan Shandro és mások újabb kutatásai imponálóan világítják meg Lenin saját, jól körülírható célkitűzéseit.³²

Lih kitart amellett, hogy a bolsevik párt sokkal inkább kollektív szervezet volt, mintsem egyszemélyi alakulat, és ez kiemelkedően jelentős szemléleti módosítás; állításának bizonyítása során azt javasolta, hogy Lenin egyes elvtársait rehabilitálni kell, és tevékenységük tiszteletet érdemel – itt például Lev Kamenyevre és Grigorij Zinovjevre utal –, akiket nemcsak a sztálinisták, hanem a trockisták is mellőztek. Lih (meglehetősen vitatható módon) egyenesen azzal a javaslattal áll elő, hogy a Lenin áprilisi téziseiről folytatott vitában inkább Kamenyevnek volt igaza, és gyakorlatilag ezt a vitát ő nyerte meg. Nagyezsda Krupszkaja például teljesen másképp emlékszik az áprilisi tézisekről folytatott vitára (több más, különböző meggyőződésű kortársához hasonlóan), alapvető jelentőségű visszaemlékezéseiben élénk stílusban, részletesen ábrázolja a bolsevik párt közösségi természetét. Eszerint korántsem arról volt szó, hogy Lenin egymaga mozgatta a szálakat. A szervezetnek ez a képzete mutatkozik meg a bolsevik Anatolij Lunacsarszkij „Forradalmi sziluettek” című könyvének portréiban és *Making of the Russian Revolution* című, az előbb említett könyvénel is jelentősebb kötetében, amelyben kortársai életrajzait gyűjtötte egybe, s amelyet Georges Haupt és Jean-Jacques Marie látott el tudományos alaposságú melléklettel.³³

További kutatásokra van még szükségünk – olyanokra, mint Ralph Carter Ellwood színes, gazdag elemzése: *Russian Social Democracy in the Underground*, és a bolsevik stratégiában a választási munka fontosságát feltáró August Nimtz kutatásai –, hogy a bolsevik párt tevékenységét új dimenziókba helyezzük és újabb részleteit ismerjünk meg. De az is jelentős hozadékkal jár, ha korábbi, történelmi áttekintéseket újra kézbe veszünk; itt például Grigorij Zinovjev ma is értékes *History of the Bolshevik Party* című (igaz, meglehetősen rövid) művére utalok. Vagy megemlíthetem Vlagyimir Nyevszkij (1876–1937), régi bolsevik aktivista munkáját, amely szinte követeli, hogy újra kiadják. „Generációjának sok más tagjához hasonlóan, őt is letartóztatták a harmincas évek közepén, és 1937-ben kivégezték,” írja Lars Lih. „A forradalom után, Nyevszkij kiemelkedő jelentőségű, úttörő párt-történész lett, akinek 1925-ben jelent meg fő műve: *Isztorija RKP(b): Kratkij ocserk* címmel. Szerény alcíme ellenére, ez a vaskos, 500 oldalas elemzés a bolsevik párt történetével foglalkozó első olyan mű, amely teljes egészében, gazdagon dokumentált és megbízható forrásokra támaszkodik.”³⁴

Tíz nap, amely megrengette a világot című könyvében Reed felidézi Lenin kijelentését, amely a szovjetek hatalomra kerülését követő beszédében hangzott el: eszerint most „a munkásmozgalom a béke és a szocializmus nevében győzni fog és beteljesíti küldetését.” Reed ehhez hozzátette: „Volt benne valami szelíd és erőteljes, ami megérintette az emberek lelkét. Érthető lett, miért bíztak az emberek Leninben.”³⁵ Am alig telt el négy év, és Reed barátja, Albert Rhys Williams már ezt írta: „»Megtorlás, zsarnokság, erőszak«, ordítja az ellenség. Felszámolták a vélemény szabadságát, a szabad sajtót, a gyülekezési szabadságot. Drasztikus hadiadót és kötelező munkát vezettek be. Nem értenek a kormányzáshoz, se az ipar hatékony irányításához. A szovjeteket alárendelték a kommunista pártnak. Lemondtak kommunista eszméikről, megváltoztatták programjukat és kitolták céljaikat, kompromisszumot kötöttek a kapitalistákkal.”

E vádak egyike-másika túlzott, sokra közülük van magyarázat. De mindre nem lehet magyarázattal szolgálni. A szovjetek támogatói bankódnak emiatt. Ellenségeik pedig arra szólítják fel a világot, hogy iszonyodjanak tőlük és tiltakozzanak ellenük...

Míg külföldön a bolsevikokkal szemben egyre nőtt a gyűlölet, mondván, ők „a civilizáció új ellenségei”, ugyanezek a bolsevikok minden erejükkel igyekeztek megmenteni a civilizációt a teljes összeomlástól Oroszországban.³⁶

Rosa Luxemburg már az 1918-ban kibontakozó orosz polgárháború idején felismerte a problémát. „Amit egy párt történelmi órákban bátorságban, tetterőben, forradalmi éleslátásban és következetességben felmutathat, azt Lenin, Trockij és elvtársaik bőven megtették.” De Luxemburg arra is felhívta a figyelmet, hogy a „szocialista demokrácia abban a pillantban kezdődik ..., ahogy a szocialista párt a hatalmat megragadja”, és „ha a politikai életet az ország egészében elfojtják, akkor a szovjetek élete is egyre inkább megbénul”, és ez a folyamat nem szocialista demokráciához vezet, hanem „néhány politikus diktatúrájához”.³⁷

Az emberi sorsok a brutális polgárháború végeztével megváltoztak. Mind a kortársi, mind későbbi, jelentős beszámolók hangsúlyozzák, hogy javulás állt be a mindennapi életben és a kulturális szabadság terén az 1920-as években. „Kétségtelen, hogy Lenin akkor szenvedte el legsúlyosabb vereségét, amikor a polgárháború kitorérésekor a legfelsőbb hatalom, amelyet eredetileg a szovjetek kezében szándékozott

koncentrálni, egyértelműen a pártbürokrácia kezébe került át”, írja Hannah Arendt: „A totalitarizmus gyökerei” című könyvében, de kitart amellett, hogy „bármilyen tragikusnak bizonyult is a forradalom sorsát illetően, még ez a fejlemény sem vezethetett volna szükségszerűen a totalitarizmushoz.” Lényegre törő és komoly okfejtésén érdemes elgondolkodnunk:

Lenin halálának pillanatában [1924-ben] az utak még sokfelé vezettek. A munkások, a parasztok és a középosztálybeliek adott felállásából [a NEP bevezetésének hajnalán] nem következett szükségszerűen az osztályharc, ami jellemző volt az európai kapitalizmusra. A mezőgazdaságot még lehetett volna kollektív, szövetkezeti vagy magánalapon fejleszteni, és az ország ipara is nyitott volt a szocialista, az államkapitalista vagy a magánvállalkozás formáinak követésére. Ezen alternatívák egyike sem számolta volna fel automatikusan az ország új struktúráját.³⁸

Az viszont tény, hogy az 1930-as évekre Joszif Sztálin kiépítette a párt és az állam feletti ellenőrzést, arra hivatkozva, hogy „ő Lenin hűséges tanítványa és munkásságának folytatója.”³⁹ Erre pedig azt követően került sor, hogy az 1920-as évek közepére vezető funkcionáriusokból alkotta szűk csoport szerveződött meg Sztálin körül, majd pedig a frakciós harcokból Sztálin került ki győztesen (mert főtitkárként a pártapparátusban kulcspozícióra tett szert), és sikerült a párt- és államapparátus alsóbb szintjein lévők támogatását is megszereznie. A meggyőződéses kommunisták, de sokan mások is hitelt adtak Sztálin kijelentéseinek szerte a világon, és a milliányi életet követelő későbbi pusztítást – „a felülről végrehajtott modernizációs forradalom” közvetlen és közvetett következményeit – látva, cselekedeteit úgy értelmezték, mint a forradalmi célok és elvek védelmében végrehajtott szükségszerű lépéseket. Egyetlen komoly tudós, kutató által sem vitatott, tengernyi forrás látott napvilágot, amelyek mind cáfolják fenti állításait (bár Sztálinnak egy támogatója biztosan van: egy bizonyos Grover Furr, a középkori angol irodalom amerikai professzora, aki továbbra is keresztes hadjáratot folytat Sztálin védelmében).⁴⁰

A szovjet és az orosz történelmet összegző munkák segítségével megérthetjük a könyvünkben tárgyalt események, eszmék jelentését.⁴¹ Akik pedig komolyan kíváncsiak az orosz forradalomban kulcsszerepet játszó férfiakat és nőket megidéző történelemírásra,

különösen is értékelni tudják majd a történetek kitűnő marxista magyarázatait. Marcel van der Linden, holland történész könyve alapos összegzését nyújtja a kritikai (de elképesztően sokszínű) marxista elemzéseknek. Mind Ernest Mandel, mind David Mandel kiállt Lev Trockij: *Az elárult forradalom* című könyvében kifejtett egyéni értelmezése mellett.⁴²

Trockij elemzésének kulcsfontosságú elemei abból a felismerésből következnek, hogy a gazdasági demokrácia (szocializmus) – amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele (ahogyan azt Marx és Engels a *Kommunista kiáltványban* kifejtette) – az óriási gazdasági többletnek és termelékenységnek, továbbá az emberek és a természeti források közötti társadalmi-gazdasági viszonyok és globális viszonyrendszerek összességének függvénye, amelyeket a modern kapitalista világ gazdaság alakított ki. Ezért nem lehetett sikeres az a kísérlet, aminek célja a szocializmus felépítése volt egyetlen, a gazdasági fejlettség alacsony szintjén álló országban. Ahogyan Marx hangsúlyozta *A német ideológiában*: „... a termelőerők e fejlődése [amit az ipari forradalom idézett elő] ... már azért is abszolút szükségszerű gyakorlati előfeltétel, mert nélküle csak a *nélkülözést* tennénk általánossá, tehát az inséggel szükségképpen ismét elkezdődne a harc a szükségesért s ismét előállna az egész régi szemét ...”⁴³ – a dolgozó többség kizsákmányolása és elnyomása a hatalommal bíró kisebbség által, ami ezredévek óta jellemzi a civilizációt.

Sztálin ragaszkodása ahhoz, hogy kiépítse „a szocializmust egy országban”, egyenesen vezetett a bürokratikus zsarnoksághoz. Marx és Engels ezt az ellenszert kínálta a munkásosztálynak a zsáutca elkerülésére: „Világ proletárjai, egyesüljetek!”. Ugyanez volt Lenin, Trockij és az új szovjet rendszer több vezetőjének szándéka, amikor erőt és energiát nem kímélve, létrehozták a *Kommunista Internationálét*, amely az eredeti célok szerint előmozdítja majd a munkásforradalmak győzelmét más országokban. „A Szovjetunió ellentmondásos társadalmi struktúrája és az állam szélsőségesen bürokratikus jellege”, mondta Trockij, egyenes következménye „a világforradalom előre nem látott szünetelésének”.⁴⁴

A „modernizáció” terén elért jelentős haladás ellenére és a sztálini rendszer által gyakorolt erőszakos és gyilkos elnyomás miatt, az októberi forradalom szocialista céljait nem lehetett megvalósítani; és a bürokratikus zsarnokság, amely az eredeti célok helyett kikristályosodott, képtelennek bizonyult arra, hogy 1990 után is fennma-

radjon, bár kétségbeesetten próbálkozott valamiféle (kudarca ítélt) bürokratikus reformmal túlélni.

Hogyan tovább?

A jelen kötetben összegyűjtött anyagok folytatják a korábbi kutatásokat, de újabb vizsgálódásokra is készítenek.

Ezek a tanulmányok azt az egy évszázada tartó folyamatot vizsgálják tovább, amelynek alapvető célja, hogy értelmezze és a jelen számára tanulságokat vonjon le a száz évvel ezelőtti nagy jelentőségű eseményekből. Akkor a hétköznapi emberekből összetevődő sokaság célja az volt, hogy jobbá tegyék a világot – megteremtsék a szabadság és egyenlőség globális társadalmát.

És mivel világunk még mindig fényévekre van ettől, hiszen az elnyomás növekszik és szörnyű válságok veszélye fenyegeti az emberiséget, az ilyen történelmi előzmények tanulmányozása természetes módon veti fel a kérdést, hogy vajon tanulhatunk-e a múltból, és hatékonyan alkalmazhatjuk-e a tanulságokat jelenünkre.

Jegyzetek

- ¹ Lásd például Paul Mason: *Why It's Still Kicking off Everywhere: The New Global Revolutions*. London, Verso, 2013, és az *International Viewpoint* (www.internationalviewpoint.org), illetve a *Links: Journal of Socialist Renewal* (<http://links.org.au>) weboldalait.
- ² Louise Bryant: *Six Months in Red Russia*. London, The Journeyman Press, 1982, x, xi. Lásd még Virginia Gardner: *Friend and Lover: The Life of Louise Bryant*. New York, Horizon Press, 1981.
- ³ Bessie Beatty: *The Red Heart of Russia*. New York, The Century Co., 1918, 479–480.
- ⁴ Albert Rhys Williams: *A forradalmi Oroszország egy amerikai szemével*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987, *Through the Russian Revolution*. New York, Boni and Liveright, 1921, 275. Lásd még Albert Rhys Williams későbbi és részben önéletrajzi művét: *Journey into Revolution: Petrograd, 1917–1918*. Chicago, Quadrangle Books, 1969.
- ⁵ John Reed: *Ten Days That Shook the World*. New York, International Publishers, 1926, xii. Lásd még Robert A. Rosenstone: *Romantic Revolutionary: A Biography of John Reed*. Cambridge, Harvard University Press, 1990. Magyarul: *Tíz nap, amely megrengette a világot*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957.
- ⁶ Leon Trotsky: *History of the Russian Revolution*. Chicago, Haymarket Books, 2007 és William Henry Chamberlin: *The Russian Revolution 1917–1921*, 2 kötetben.

- Princeton, Princeton University Press, 1987. Trockij könyve méltatásának forrása Carl Manzani: *The Education of a Reluctant Radical*. Book 2: *Growing Up American*. New York, Topical Books, 1993, 198, illetve Ian D. Thatcher: *Trotsky*, London, Routledge, 2003, 187. Chamberlinről lásd David C. Engerman: *Modernization from the Other Shore: American Observers and the Cost of Soviet Economic Development*, *American Historical Review*, Vol. 105, No. 2. April 2000, 383–416, továbbá Chamberlin két, kiemelkedő jelentőségű riportkönyve: *Soviet Russia, A Living Record and a History*. Boston, Little Brown and Co., 1930 és *Russia' Iron Age*. Boston, Little Brown and Co., 1934, illetve visszaemlékezései: *The Confessions of an Individualist*. New York, Macmillan Co., 1940, 63–159. Fitzpatrick méltató sorai az orosz forradalomról szóló kétkötetes művének a Princeton University Press kiadásában 1987-ben megjelent reprintkötet hátsó borítóján olvashatók.
- ⁷ *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története – Rövid tanfolyam*. Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1950, 196, 206, 224; Georgij Dimitrov: *Egységfront, népfront, szocializmus*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 78, 280.
- ⁸ Bertram D. Wolfe: *An Ideology in Power: Reflections on the Russian Revolution*. New York, Stein and Day, 1970, 187–188; Alfred G. Meyer: *Leninism*. New York, Frederick A. Praeger, 1962, 282–283; Robert V. Daniels: *The Evolution of the Communist Mind*, in *A Documentary History of Communism*, vol.1. New York, Vintage Books, 1962, xi.; Robert V. Daniels: *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia*. New York, Simon and Schuster, 1969, 410; W. W. Rostow: *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. New York, Cambridge University Press, 1964, 160. Ha tartalmaz, általános vitát olvasnánk, lásd David C. Engerman: *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. New York, Oxford University Press, 2009.
- ⁹ E. H. Carr: *History of Soviet Russia*, 14 kötetben. London, Macmillan, 1950–1978. Összegzése: E. H. Carr: *The Russian Revolution from Lenin to Stalin 1917–1929*. New York, Macmillan Palgrave, 1979. Deutcher legjelentősebb művei: *Stalin, A Political Biography*, 2. kiadás, New York, Oxford University Press, 1967 és háromkötetes Trockij-életrajza, amelyet mára egy kötetben adtak ki: *The Prophet: The Life of Leon Trotsky*, London, Verso, 2015. Lásd még Jonathan Haslam: *The Vices of Integrity: E. H. Carr 1892–1982*. London, Verso, 2000; Michael Cox (ed.): *E. H. Carr: A Critical Appraisal*. New York, Palgrave Macmillan, 2000; David Horowitz, Isaack Deutscher (eds.): *The Man and His Work*. London, Macdonald and Co., 1971; Isaack Deutscher: *The Non-Jewish Jew and Other Essays*. New York, Oxford University Press, 1968 és David Caute: *Isaack and Isaiah: The Covert Punishment of a Cold War Heretic*. New Haven, Yale University Press, 2013.
- ¹⁰ Robert C. Tucker: *Stalin as Revolutionary: 1879–1929*. New York, W.W. Norton & Company, 1988 és *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928–1941*. New York, W. W. Norton & Company, 1990.
- ¹¹ Stephen Cohen: *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888–1938*. New York, Oxford University Press, 1980; Moshe Lewin: *Lenin's Last Struggle*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 2005; *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia*. New York, The New Press, 1994 és *The Soviet Century*. London, Verso, 2005.
- ¹² A releváns szövegek közül: André Liebich: *From the Other Shore: Russian Social Democracy after 1921*. Cambridge, Harvard University Press, 1997, különösen

271–326; Leopold Haimson (ed.): *The Mensheviks from the Revolution of 1917 to the Second World War*. Chicago, Chicago University Press, 1974 és *The Making of Three Russian Revolutionaries: Voices from the Menshevik Past*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987; Alexander and Janet Rabinowitch with Ladis K.D. Kristof (eds.): *Revolution and Politics in Russia: Essays in Memory of B.I. Nicolaevsky*. Bloomington, Indiana University Press, 1972. Érdekes mensevik hatás a historiográfiában (amely több ponton összecseng Red, Chamberlain és Trockij ábrázolásával): N. N. Sukhanov: *The Russian Revolution 1917, A Personal Record*. Princeton, Princeton University Press, 1984; Theodore Dan: *The Origins of Bolshevism*. New York, Schocken Books, 1970 és Raphael R. Abramovitch: *The Soviet Revolution 1917–1939*. New York, International Universities Press, 1962.

¹³ Paul Avrich: *The Russian Anarchists*. Oakland, AK Press, 2005 és *Kronstadt 1921*. Princeton, Princeton University Press, 1991; Teodor Shanin: *The Roots of Otherness: Russia's Turn of the Century*, 2 vols. New Haven, Yale University Press, 1985.

¹⁴ Ronald Grigor Suny: *Toward a Social History of the October Revolution*, *American Historical Review*, Vol. 88, No. 1, February 1983; Daniel H. Kaiser (ed.): *The Workers Revolution in Russia 1917*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987; W. Bruce Lincoln: *In War's Dark Shadow*. New York, Simon and Schuster, 1983; *Passage Through Armageddon*. New York, Simon and Schuster, 1986 és *Red Victory*. New York, Simon and Schuster, 1989; Edward Acton, Vladimir Iu. Cherniaev, William G. Rosenberg (eds.): *Critical Companion to the Russian Revolution 1914–1921*. Bloomington, University of Indiana Press, 1997; Rabinowitch *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd* (Chicago, Haymarket Books, 2009) című munkája, 1976-ban jelent meg, és az egyik legkorábbi és legbefolyásosabb új hozzájárulás volt.

¹⁵ Martin Malia: *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia 1917–1991*. New York, Free Press, 1995; Richard Pipes: *Az orosz forradalom története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1997; Dmitri Volkogonov: *Lenin, A New Biography*. New York, Free Press, 1994; Alexander N. Yakovlev: *A Century of Violence in Soviet Russia*. New Haven, Yale University Press, 2002; Richard Pipes, Alexander Yakovlev: *The Many Whose Ideas Delivered Russia from Communism*. DeKalb, Northern Illinois University Press, 2015; Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panne, Andrej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin: *A kommunizmus felete könyve: Büntény, tettor, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2000.

¹⁶ J. Arch Getty: *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938*. Cambridge, Cambridge University Press, 1985, 203. Szélesebb társadalmi és kulturális áttekintéssel szolgál Sheila Fitzpatrick: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times in the 1930s*. New York, Oxford University Press, 2000.

¹⁷ J. Arch Getty and Oleg V. Naumov: *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939*. New Haven, Yale University Press, 1999, 14; Sheila Fitzpatrick: *The Russian Revolution*, Second Edition. New York, Oxford University Press, 1994, 8–9.

¹⁸ Orlando Figes: *A People's Tragedy: A History of the Russian Revolution*. New York, Viking Press, 1996, 736, 823–824.

- ¹⁹ Lásd August Bebel: *My Life*. Chicag, University of Chicago Press, 1913; Louise Michel, *The Red Virgin, Memoirs of Louise Michel*. Tuscaloosa, University of Alabama Press, 1981; Kenneth O. Morgan: *Keir Hardie, Radical and Socialist*. London, Weidenfeld & Nicholson, 1997; Philip S. Foner (ed.): *Mother Jones Speaks: Speeches and Writings of a Working-Class Fighter*. New York, Pathfinder Press, 1983; Barbara Allen: *Alexander Shlyapnikov, 1885–1937: Life of an Old Bolshevik*. Chicago, Haymarket Books, 2016. Sok más munka mellett kiemelném még Paul Mason: *Live Working or Die Fighting: How the Working Class Went Global* (Chicago, Haymarket Books, 2010) munkáját.
- ²⁰ Rex A. Wade: *The Russian Revolution, 1917*. New York, Cambridge University Press, 2000, 283.
- ²¹ Leslie McCall: The Complexity of Intersectionality, *Signs*, Vol. 30, No. 3, Spring 2005.
- ²² Joseph Freeman: *The Soviet Worker: An Account of the Economic, Social and Cultural Status of Labor in the U.S.S.R.* New York, Liveright, 1932, 9–10; Wade, i.m. 89.
- ²³ Lásd Lewis H. Siegelbaum and Ronald Grigor Suny (eds.): *Making Workers Soviet: Power, Class and Identity*. Ithaca, Cornell University Press, 1994.
- ²⁴ Wade, i. . 91–97.
- ²⁵ Leopold H. Haimson: The Problem of Social Identities in Early Twentieth Century Russia, *Slavic Review*, Vol. 47, No. 1, Spring 1988, 5–6. Lásd még Daniel Orlovsky: The Lower Middle Strata in 1917, és Sergei V. Iarov: Workers, in Acton, Cherniaev, Rosenberg (eds.): *Critical Companion to the Russian Revolution*, 529–533.
- ²⁶ A marxista elméleti látásmódot elemzi Horace B. Davis: *Socialism and Nationalism: Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*. New York, Monthly Review Press, 1967, többek között azt, hogy Lenin kiállt az elnyomott nemzetek önrendelkezési jogáért – de a tények kicsit összetettebbek. A forradalmárok (elsősorban Lenin) 1917 előtt fokozatosan kibontakozó jelentős vitáiról és gyakorlatáról lásd Ronald Grigor Suny: Nationalism and Class in the Russian Revolution: A Comparative Discussion, in Edith Rogovin Frankel, Jonathan Frankel, Baruch Knei-Paz (eds.): *Revolution in Russia: Reassessments of 1917*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992; Liliana Riga: *The Bolsheviks and the Russian Empire*. New York, Cambridge University Press, 2012 és Eric Blanc: Anti-Imperial Marxism: Borderland Socialists and the Evolution of Bolshevism on National Liberation, *International Socialist Review* #100, Spring 2016.
- ²⁷ Barbara Evans Clements: Women and the Gender Question, in Acton, Cherniaev, Rosenberg (eds.): *Critical Companion to the Russian Revolution*, 592–603.
- ²⁸ Gail Warshofsky Lapidus: *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social Change*. Berkeley, University of California Press, 1978, 48, 51; Barbara Evans Clements: *Bolshevik Women*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 18, 20, 105–108; Wade, i. m. 118.
- ²⁹ Lapidus, i. m. 44, 51–52; Richard Stites: *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930*. Princeton, Princeton University Press, 1978, 301; Clements: *Bolshevik Women*, i. m. 12; Wade, i. m. 117.
- ³⁰ Lapidus, i. m. 37, 40, 48, 49; Stites, i. m. 289, 317; Clements: *Bolshevik Women*, i. m. 11, 12–13; Wade, i. m. 118, 121, 124.
- ³¹ Robert Service: *Lenin, A Biography*. Cambridge, Harvard University Press, 2000;

Lars Lih: *Lenin Rediscovered*. Chicago, Haymarket Books, 2008 és *Lenin*. London, Reaktion Books, 2011.

- ³² Paul Le Blanc: *Lenin and the Revolutionary Party*. Chicago, Haymarket Books, 2015; Eduard M. Dune: *Notes of a Red Guard*. Urbana, University of Illinois Press, 1993; Victor Serge: *Year One of the Russian Revolution*. Chicago, Haymarket Books, 2015; Lars Lih: *Kautsky When He Was a Marxist* (<http://www.historicalmaterialism.org/journal/online-articles/kautsky-as-marxist-data-base>; letöltés: 2016. május 11.); Tamás Krausz: *Reconstructing Lenin, An Intellectual Biography*. New York, Monthly Review Press, 2015; Alan Shandro: *Lenin and the Logic of Hegemony: Political Practice and Theory in the Class Struggle*, Chicago, Haymarket Books, 2015.
- ³³ Lars Lih: *Zinoviev, Populist Leninist*, in Ben Lewis and Lars Lih: *Martov and Zinoviev: Head to Head in Halle*. London, November Publications, 2011 és *The Ironic Triumph of Old Bolshevism: The Debates of 1917 in Context*, *Russian Review*, Vol. 38, No. 2, 2011; Nagyzezsda K. Krupszkaja, *Visszaemlékezések Leninre*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1959; Anatoly Lunacsarszkij: *Emlékképek*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988; Georges Haupt and Jean-Jacques Marie: *Makers of the Russian Revolution: Biographies of Bolshevik Leaders*. Ithaca, Cornell University Press, 1974.
- ³⁴ Ralph Carter Ellwood: *Russian Social Democracy in the Underground: A Study of the RSDRP in the Ukraine, 1907–1914*. Assen, Van Gorum, 1974; August H. Nimtz: *Lenin's Electoral Strategy, From Marx and Engels Through the Revolution of 1905: The Ballot or the Streets – or Both*. New York, Palgrave Macmillan, 2014 és *Lenin's Electoral Strategy, From 1907 to the October Revolution of 1917: The Ballot or the Streets – or Both*. ew York, Palgrave Macmillan, 2014; Gregory Zinoviev: *History of the Bolshevik Party, From the Beginnings to February 1917*. A Popular Outline. London, New Park, 1973; Lars Lih: *The Fortunes of a Formula: From DEMOCRATIC centralism' to ' democratic CENTRALISM*, *Links: Journal of Socialist Renewal*, April 14, 2013 (<http://links.org.au/node/3300>, letöltés: 2016. június 11.).
- ³⁵ Reed: *Tíz nap, amely megrengette a világot*, i. m. 129.
- ³⁶ Williams: *Through the Russian*, i. m. 276–278. Felsorolok néhány, kiemelkedő kortárs elemzést, amelyek zavarba ejtően aktuálisak ma is: Bertrand Russell éles hangú, *The Practice and Theory of Bolshevism* (London, George Allen and Unwin, 1920) és Alexander Berman szenvedélyes *The Bolshevik Myth, Diary 1920–1922* (New York, Boni and Liveright, 1925) című könyvei; George Leggett gyilkos hangú beszámolója: *The Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford, Oxford University Press, 1987) fontos részleteket tár fel, akárcsak Alexander Rabinowitch. *The Bolsheviks in Power: The First Year of Soviet Rule in Petrograd* (Bloomington, Indiana University Press, 2007) című könyve. Szélesebb képet nyújt Samuel Farber: *Before Stalinism: The Rise and Fall of Soviet Democracy* (London, Verso, 1990), ugyancsak ő és John Rees et al: *In Defence of October, A Debate on the Russian Revolution* (London, Bookmarks, 1997). Diane P. Koenker, William G. Rosenberg, and Ronald Grigor Suny (eds.): *Party, State, and Society in the Russian Civil War: Explorations in Social History* (Bloomington, Indiana University Press, 1989) felbecsülhetetlen, és a vita részleteit is kibontja: Simon Pirani: *The Russian Revolution in Retreat, 1920–24: Soviet Workers and the New Communist Elite* (London, Routledge,

- 2008), illetve Kevin Murphy: *Revolution and Counter-Revolution: Class Struggle in a Moscow Metal Factory* (Chicago: Haymarket Books, 2007). Szintén fontos Arno J. Mayer munkája: *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions* (Princeton, Princeton University Press, 2000).
- ³⁷ Magyar György (szerk.): Rosa Luxemburg és az orosz forradalom. *Politikatudományi Füzetek*, Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Szocializmus Tanszék, 1983, 15, 31, 34.
- ³⁸ Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism*,. New York, Meridian Books, 1958, 318–319. Az 1920-as évek viszonylag pozitív aspektusait megerősíti és egybeesik azzal, amit Arendt mond: Chamberlin: *Soviet Russia, A Living Record and a History*, i. m.; Sheila Fitzpatrick, Alexander Rabinowitch, and Richard Stites (eds.): *Russia in the Era of NEP: Explorations in Soviet Society and Culture*, Bloomington, Indiana University Press, 1991 és Vladimir Brovkin: *Russia After Lenin: Politics, Culture and Society 1921–1929*. London, Routledge, 1998.
- ³⁹ Walter Duranty: *I Write As I Please*. New York, Simon and Schuster, 1935, 179, 181.
- ⁴⁰ A fentebb már említett munkákon kívül – szemléletükben egymástól olyan távol álló szerzők, mint Deutscher, Tucker and Getty művein túl – lásd még Tariq Ali (ed.): *The Stalinist Legacy: Its Impact on Twentieth-Century World Politics*. Chicago: Haymarket Books, 2013, Roy Medvedev: *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*. New York, Columbia University Press, 1989; Vadim Z. Rogovin: *1937: Stalin's Year of Terror*. Oak Park, Mehring Books, 1998 és *Stalin's Terror of 1937–1938: Political Genocide in the USSR*. Oak Park, Mehring Books, 2009; Matthew E. Lenoe: *The Kirov Murder and Soviet History*. New Haven, Yale University Press, 2010 és Oleg V. Khlevniuk: *The History of the Gulag, From Collectivization to the Great Terror*. New Haven, Yale University Press, 2004. Furr bámulatos teljesítményére például lásd: *The Murder of Sergei Kirov: History, Scholarship and the Anti-Stalin Paradigm*. Kettering, Erythros Press and Media, 2013.
- ⁴¹ Kiemelkedő jelentőségű szöveggyűjtemény Ronald G. Suny: *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*. New York, Oxford University Press, 2010, ugyancsak hasznos S.A. Smith: *The Russian Revolution, A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2002, illetve Stephen Lovell: *The Soviet Union, A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2009.
- ⁴² Lev Davidovics Trockij: *Az elárult forradalom*. Budapest, Áramlat Kiadó, 1990.
- ⁴³ Marx-Engels: *A német ideológia* Budapest, Magyar Helikon, 1974, 44–45.
- ⁴⁴ A Trockij által tárgyalt, a Kommunista Internacionáléval kapcsolatos hasznos összefoglalás: C. L. R. James: *World Revolution 1917–1936: The Rise and Fall of the Communist International*. New York, Pioneer Publishers, 1937. John Riddell és munkatársai számos kötetben dokumentálják a Kommunista Internacionálé tevékenységét Lenin idejében, és a legfontosabb első négy kongresszus munkájával itt foglalkoznak: *Founding the Communist International: Proceedings and Documents of the First Congress March 1919*. New York, Pathfinder Press, 1987; *Workers of the World and Oppressed Peoples, Unite! Proceedings and Documents of the Second Congress, 1920, 2 volumes*. New York, Pathfinder Press, 1991; *To the Masses: Proceedings of the Communist International, 1921*. Chicago, Haymarket Books, 2016; *Toward the United Front: Proceedings of the Fourth Congress of the Communist*

International, 1922. Chicago, Haymarket Books, 2013. Annak a következményeit, hogy Sztálin a Komintern munkáját átalakította, lásd E. H. Carr: *Twilight of the Comintern, 1930–1935.* New York, Pantheon Press, 1982.

(Fordította: Baráth Katalin)

Eredeti megjelenés: Introduction: Making sense of October 1917, in Fred Leplat and Alex de Jong (eds.): *October 1917. Workers in Power.* London, Merlin Press, 2017

Kitörő örömmel tudatom a rokonokkal és ismerősökkel, hogy hosszú és súlyos betegség után, 1917. február 27-én a despotikus önkényuralmi rezsim elhalálozott. Szabad Oroszország honpolgár

(Plakát, 1917. tavasz)